

บทที่ 1

สภาพสังคมและแนวความคิดที่มีผลต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

ปัจจัยที่ทำให้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394 เป็นผลเนื่องมาจากสภาพการพื้นฐานในสังคมบางประการภายใต้ความจำกัดทางความคิดและความเชื่อ ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นให้พระพุทธศาสนาได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะเฉพาะ สภาพการพื้นฐานและแนวความคิดเหล่านี้ได้จากลาวได้เป็นประเด็น คือ

ก. สภาพทางสังคม

1. สภาพพระพุทธศาสนาหลังเสียกรุงศรีอยุธยา
2. บทบาทของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง
3. รายได้ของรัฐ และประชาชน
4. อิทธิพลของมิชชันนารี

ข. แนวความคิด

1. ความเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรม
2. คติเรื่องพระพุทธศาสนา 5,000 ปี ปัญจอินทธานและพระศรีอารย
3. แนวความคิดของพระมหากษัตริย์

สภาพการณ์พื้นฐานที่มีผลต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา

ก. สภาพพระพุทธศาสนาหลังเสียกรุงศรีอยุธยา

ก่อนจะเสียกรุงศรีอยุธยาแกพม่าในปี พ.ศ. 2310 พม่าล้อมพระนครอยู่นานถึง 3 ปี¹ ก่อให้เกิดความอดอยากและความยากลำบากซึ่งมีผลกระทบต่อระดับศีลธรรมทั้งของพระสงฆ์ สามเณร และประชาชน สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพน² ได้บันทึกถึงผลของสงครามครั้งนี้ว่า กรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งที่ประสบความเสียหายมากที่สุด ขณะที่พม่าล้อมกรุงประชาชนต่างหมดเสบียงเลี้ยงตัว ยิ่งเมื่อพม่าเข้าเมืองได้ ได้เผาพระนครทั้งปราสาท วัดวาอาราม ตลอดจนประไตรปิฎก³

ผลของสงครามมี 3 รูปแบบ คือ การสูญเสียทรัพย์สินสมบัติ การสูญเสียชีวิตทั้งของตนเองและญาติมิตร การพลัดพรากจากกัน สภาพการณ์เช่นนี้ทำให้เกิดโจรขโมย การปล้นชิงอาหาร ผู้คนปราศจากความเมตตาต่อกัน⁴ อาจสรุปได้ว่าในช่วงนี้ฝ่ายประชาชนต้องหยุดอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาชั่วคราว เพราะต้องหันมาสนใจต่อความอยู่รอดของตนเองและครอบครัวก่อน

1. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ของรัชกาลที่ 5, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2516), หน้า 85.

2. สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพนองค์นี้ เป็นอาจารย์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส แต่งหนังสือเรื่องสังคัตติยวงศ์ขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ในการทำสังคายนาพระไตรปิฎก เมื่อ พ.ศ. 2332

3. สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพน, สังคัตติยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดยพระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลดักขมณ), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2521), หน้า 408. (โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุฒาจารย์ วน วิจิตรญาณเถร 3 กรกฎาคม 2521).

4. เรื่องเดียวกัน, หน้า 409-410.

เมื่อพระภิกษุสามเณรไม่ได้อาหารบิณฑบาต จึงอยู่ในเพศบรรพชิตต่อไปได้ลำบาก แม้จะได้อาศัยลูกศิษย์ไปชวนชวายเป็นอาหารมากก็ไบบ้างไม่ไบบ้าง จึงลี้กหรือหนีไปอยู่ที่อื่น¹ อาจคาดคะเนจำนวนพระภิกษุสงฆ์ได้อย่างคร่าว ๆ ว่ามีอยู่ไม่มากนักจากเหตุการณ์เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้ขุดพระศพพระเจ้าเอกทัศขึ้นมาจัดการตามประเพณี ทรงนิมนต์พระสงฆ์ "ซึ่งเหลืออยู่บางสัดับปรภมฺ ทรงถวายไทยทานตามสมควร และก็ถวายพระเพลิง"² การที่มีจำนวนพระภิกษุสงฆ์น้อยมีผลต่อสิ่งของมีค่าต่าง ๆ ภายในวัด เพราะเมื่อไม่มีผู้ดูแลวัด ก็เปิดโอกาสให้โจรขโมยลัก เจาะ ขุด ทำลายปูชนียสถานในวัดเพื่อเอาทรัพย์สินที่มีค่าบรรดาที่บรรจุอยู่ในพระพุทธรูป สลูป เจดีย์³ ปรากฏว่าหลังจากเสียกรุงแล้ว ทั้งชาวจีนและชาวไทยได้ร่วมมือกันทำไหว้วาอาราม ตลอดจนตำรับตำราในพระพุทธศาสนา ปริกหักพังและสูญหายไป สืบเนื่องจากการขุดค้นหาทรัพย์สิน บาดหลวงฝรั่งเศสได้บรรยายถึงสภาพพระพุทธรูปศาสนาภายหลังกรุงแตกอย่างละเอียด ดังนี้

...บรรดาพระพุทธรูปและพระเจดีย์ซึ่งได้ปิดทองกันอย่างงดงาม บัดนี้ก็ทำลายหักพังเป็น ขูลิปหมดแล้ว ตามวัดวาอารามก็ร้างไปหมดเพราะพวกพระสงฆ์ได้นี้ทิ้งวัดไปสิ้น ฉะนั้น เหลือเวลานี้ไม่มีใครจะมีใครนับถือเหมือนแต่ก่อนแล้ว ถ้าใครขึ้นครองผ้าเหลืองในเวลา

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 411.

2. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์ 2505), หน้า 315.

3. สมเด็จพระวันรัตน์วัดพระเชตุพน, สังคีตยวงศ์, หน้า 409-412. และ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (พงศาวดารภาคที่ 39-40) จดหมายเหตุคณะบาดหลวงฝรั่งเศส ในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2511), หน้า 84-85, ในตอนปลายสมัยอยุธยา นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องประดับสิ่งมีค่าทั้งเพชร พลอย นาค เงิน ฯลฯ นอกจากนี้ชาวไทยมีคตินิยมนำเงินทองไปบรรจุในพระพุทธรูปที่พระเศียร พระอุระ พระบาทของพระพุทธรูปและโดยเฉพาะตามสลูปเจดีย์จะบรรจุของมีค่าไว้มากเป็นพิเศษ

นี้ก็ต้อออก การที่เป็นเช่นนี้ไม่เฉพาะแต่ในกรุงและตำบลใกล้เคียง แต่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จยกทัพไปที่แห่งใดก็เป็นเช่นนี้ทั่วไป เช่น เมืองพิษณุโลก นครราชสีมา เพชรบูรณ์ นครศรีธรรมราช และภูเก็ต เป็นต้น การที่วัดวาอารามร้างว่างเปล่า และพระพุทธรูปทำลายลงเช่นนี้ เป็นการกระทำที่เราหวังดีสำหรับศาสนาของเราในภายหน้าต่อไป เพราะเวลานี้บรรดาพระเจ้าเจดีย์และพระพุทธรูปทำลายลงหมดแล้วควยพวกจีนโค้ทราบดีว่า ทองเงินของรูปพรรณโค้บรรจุไว้ที่แห่งใดบ้าง และพวกจีนก็มีโค้เสือกที่เลย ของมีที่ไหนดก็ทำลายสิ่งนั้นลง ไม่ละเว้น เมื่อทำลายแห่งนี้ลงแล้ว พวกจีนก็หยุดหายใจให้หายเหนื่อยสักหน่อย ก็ไปทำลายสิ่งอื่นหาทรัพย์ต่อไปอีก...¹

การที่พวกชาวจีนและชาวไทยทำลายปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุเพื่อเอาทรัพย์สิ่งของมีค่านั้น พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่อาจจะห้ามปรามโค้ เพราะการชูดโค้ทรัพย์สมบัติมีผลต่อประเทศที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่ เนื่องจากผู้โค้ทรัพย์ต้องแบ่งผลประโยชน์ให้รัฐ² และอีกประการหนึ่ง ถ้าชัดขวางการชูดคนทรัพย์อาจทำให้ผู้คนเอาใจออกห่าง³ บาดหลวงฝรั่งเศสในสมัยนั้นโค้ให้ชอดิควา ถ้าพวกชาวจีนไม่เป็นคนมักโค้แล้ว ในเมืองไทยคงไม่มีเงินใช้เพราะพม่าโค้ชนไปหมด⁴ แต่การชูดคุษ "ทรัพย์แผ่นดิน" ดังกล่าวทำกันมากเฉพาะใน 2 ปีแรกหลังจากเสียกรุง เพราะเงินทองที่บรรจุไว้ตามเจดีย์และพระพุทธรูปเริ่มร่อยหรอลง

อย่างไรก็ตามตลอดเวลาที่พระเจ้ากรุงธนบุรีโค้เป็นผู้นำการปกครอง ระหว่าง พ.ศ. 2310 - 2325 แม้ว่าพระองค์ต้องทำสงครามติดพันกับพม่าหลายครั้ง และต้องทำสงครามภายในโดยการปราบปรามชุมนุมต่าง ๆ อีก 4 ชุมนุมด้วยกัน แต่พระองค์โค้ได้ทำนุ

1. ประชุมพงศาวดาร เลม 23, หน้า 95-96.

2. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี..., หน้า 200

3. เรื่องเดียวกัน.

4. ประชุมพงศาวดาร เลม 23, หน้า 95-96.

5. เรื่องเดียวกัน.

บำรุงพระพุทธศาสนาบางประการทั้งในคานศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ รวมทั้งพระองค์เองก็ได้บำเพ็ญตนเป็นผู้ที่เคร่งครัดในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะการปฏิบัติธรรม¹

ข. บทบาทของกลุ่มชนชั้นผู้ปกครอง

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจำเป็นต้องมีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ โดยเร่งด่วน เนื่องจากการย้ายเมืองหลวงและสถาปนาราชวงศ์ใหม่ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ริเริ่มในการบำรุงพระพุทธศาสนา และโดยทั่วไปแล้ว พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2325 ได้มีพระบรมราชโองการแสดงพระราชประสงค์ของพระองค์ว่า

...ทรงตั้งพระหฤทัยทะนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง บรมิไคลละเลยในการกุศลที่จะบำรุงพุทธศาสนา ทรงบริจาคราชทรัพย์เป็นอันมาก ทรงสร้างพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระวิหาร พระอุโบสถ พระอารามหลวง รัจนาไว้เพื่อจะให้เป็นทีไว้ที่สักการบูชาแก่ฝูงเทพยดา แลมนุษย์ทั้งปวงแล้ว พระราชทานจตุปัจจัย 4 และนิจภัต คิลาณภัตแก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง เพื่อจะให้เป็นกำลังบอกกล่าวเล่าเรียน บำเพ็ญเพียรในฝ่ายคันถธุระแลวิปัสสนาธุระ ประารถนาจะยังภิกษุสามเณรทั้งปวงให้ยิ่งด้วยศีลคุณ และสมาธิคุณ จะให้เป็นรากเป็นเหง้าแห่งพระพุทธศาสนา ทรงพระราชศรัทธาแลพระราชอุทิศสาหะในกองกุศลนั้นมีกำลัง...²

นโยบายการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของรัชกาลที่ 1 ได้สืบทอดต่อมาถึงรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจัดการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในคานศาสนวัตถุ เช่น การสร้างและปฏิสังขรณ์วัด การก่อสร้างปูชนียวัตถุต่าง ๆ

1. คุรายละเอียดยในภาคผนวก
2. กรมศิลปากร, ไทรภูมิโลกวิจิตรยงกถา ฉบับที่ 2 (ไทรภูมิฉบับหลวง) เล่ม 1, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521), หน้า 1.

นอกเหนือไปจากการบำรุงศาสนบุคคล และการสร้างศาสนธรรมซึ่งปฏิบัติอยู่แล้ว อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงอุดหนุนพระพุทธศาสนามากกว่าสองรัชกาลแรก ทรงให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาจนได้รับการกล่าวขวัญว่า เป็นผู้ที่เคร่งครัดในพระพุทธศาสนา¹

สาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การที่บุคคลระดับเจ้าฟ้า เช่น สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหมื่นมกุฎราชกุมาร เป็นพระภิกษุเป็นเวลานานถึง 27 ปี ทำให้สถาบันสงฆ์เปลี่ยนแปลงไปในกรณีที่ว่าพระองค์ทรงก่อตั้งกลุ่มผู้ปฏิบัติธรรมขึ้นใหม่ ที่รู้จักกันในนามของธรรมยุติกนิกาย

ส่วนขุนนางข้าราชการซึ่งเป็นบุคคลในระดับผู้ปกครองประเทศ เช่นกันนั้น ปรากฏว่ากลุ่มชนเหล่านี้เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามถ้าเปรียบเทียบในระหว่างขุนนางในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 แล้ว จะพบความแตกต่างในแง่ที่ขุนนางในสมัยหลังมีบทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา มากกว่า เพราะการถวายนามเมือง และเศรษฐกิจของขุนนางตระกูลสำคัญ ๆ² ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้นำประเทศที่ให้ความสนใจในการบำรุงพระพุทธศาสนา ทำให้ขุนนางเหล่านี้มีโอกาสแสดงออกซึ่งการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาได้มากกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับใน 2 รัชกาลแรก

สำหรับหัวเมือง นโยบายในการบำรุงพระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากส่วนกลาง คงจะเห็นได้จากพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 2 ที่มีไปยังผู้ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช ในปี พ.ศ. 2354 มีใจความใหญ่ว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราชชักชวนชาวเมืองให้

1. ห่องสมุควชิรญาณ, ประวัติต่าง ๆ เลขที่ 003.1/51 ที่ 121, คำพูดของคนเก่า ๆ

2. คุรายละเอียดยใน ปิยนาค บุนนาค, บทบาททางการเมือง การปกครองของเสนาบดีตระกูลบุนนาค, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2520), หน้า 92-163.

บำเพ็ญกุศลดังนี้¹

1. ทำบุญให้ทาน เจริญเมตตา ภาวนา
2. รักษาศีล 5 และศีล 8
3. ตั้งอยู่ในทศกัศพลกรรมมถ
4. บำรุงพระสงฆ์ เถร เถร ผู้ศึกษาค้นคว้าและวิปัสสนาธุระ
5. บูรณปฏิสังขรณ์วัด

รัฐบาลได้แสดงออกถึงการบำรุงพระพุทธศาสนาในหัวเมืองด้วยการพระราชทานผ้าไตรในคราวมีปฏิทิน และพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ในการบำรุงหัวเมืองต่าง ๆ เป็นต้น

ค. รายได้ของรัฐและประชาชน

เมื่อตั้งกรุงเทพฯ ขึ้นในระยะแรก รัฐบาลไม่มีเงินมากพอที่จะนำมาใช้จ่ายใช้สอยอย่างเหลือเฟือ เนื่องจากระบบรายได้ไม่เอื้ออำนวยให้ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีรายได้จากภาษีอากรไม่กี่ชนิดนอกจากการเก็บส่วยสินค้าต่าง ๆ รายได้

1. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช, (พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2505, หน้า 206-207. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินทรเดชา นุชิต แยม ณ นคร 27 กุมภาพันธ์ 2505).

2. ห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194 (พ.ศ. 2375) เลขที่ 13, ใบบอกเมืองอ่างทองเรื่องได้รับพระราชทานเครื่องทองคำหนัก 6 พระอาราม และโคทองคำหนักเสร็จแล้ว, และหมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1205 (พ.ศ. 2386) เลขที่ 10 ตอน 18, ทรงพระราชทานสุพรรณภูมิที่ กระดาษ ลวดทองเหลืองขึ้นไปถวายทำบุญในการฉลองวัดของพระยาพิษณุโลก.

ส่วนใหญ่มาจากการคำสาปภา ¹ มีรายได้อีกชนิดหนึ่งที่ไชบำรุงพระพุทธศาสนาโดยตรง คือ รายได้ที่เกิดจากการกัลปนา "ที่ดิน เรือกสวนไร่นา ส่วยสัคพัฒนากร" ² ที่มีผู้กัลปนา ³ ไว้สำหรับพระอาราม ซึ่งกลายเป็นวัตรร้างไปในสมัยรัชกาลที่ 1 ยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 2 ปรากฏว่ารายจ่ายไม่เพียงพอกับรายได้ เงินต้องลดเบี้ยหวัดและให้สิ่งของควบคุมไปกับการให้เงินเบี้ยหวัดแก่ข้าราชการ ⁴

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลของความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทยมีความสำคัญมากกว่าเศรษฐกิจ เพราะจะเห็นว่าได้มีการทำนุบำรุงศาสนาตลอด เพียงแต่ว่าใน 2 รัชกาลแรกได้สร้างและปฏิสังขรณ์วัด ซึ่งเป็นกิจการที่ต้องใช้จ่ายมากจํานวนน้อย เมื่อเทียบกับในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ให้ความสนใจในการรื้อฟื้นพระพุทธศาสนาในเรื่องพระธรรมวินัย เช่น การสังคายนาพระไตรปิฎก (พ.ศ. 2331) ปรับปรุงบทสวดมนต์ (พ.ศ. 2363) และการฟื้นฟูระเบียบประเพณี เช่น พิธีวิสาขบูชา (เริ่มในปี พ.ศ. 2360) ส่วนในสมัยรัชกาลที่ 3 รายรับของแผ่นดินมีมากกว่ารายจ่าย จึงมีรายได้เพียงพอสำหรับจะนำมาใช้สร้างปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุที่ต้องใช้เงินทองมาก ๆ ได้ สาเหตุที่ในสมัยรัชกาลที่ 3 สภาพ

1. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2503), หน้า 346.

2. "พระราชปณิธานว่าด้วยสิ่งซึ่งเป็นกัลปนาวัดสำหรับพระอารามหรือเจดีย์ฐานซึ่งสาบสูญแล้ว จะเอาทรัพย์สินของนั้นท่วประการใดจึงจะไม่มีโทษ", พระราชปณิธานในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5, เล่ม 1, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 50-52.

3. กัลปนา เป็นคำกริยา แปลว่า เจาจะจงให้ ไซ้เป็นค่านาม หมายถึง ที่หรือสิ่งอื่นที่อุทิศให้วัด เพื่อหารายได้.

4. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 204.

เศรษฐกิจของรัฐบาลแตกต่างจากในสมัยแรกตั้งกรุงเทพฯ นั้น เพราะมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ

1. การเก็บภาษีเพิ่มขึ้นอีก 40 ชนิด ¹
2. การใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากร (แม้ว่าระบบนี้จะใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 แต่เป็นระบบที่มีประสิทธิภาพมากในสมัยรัชกาลที่ 3)

3. การค้ากับต่างประเทศที่ขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะการค้าสำเภา ²

การเปลี่ยนแปลงระบบจัดเก็บรายได้ อย่างเช่น การเก็บอากรทางหัวมาเป็นเงินไรละสลึงเพียง ³ ก็ทำให้รัฐบาลมีเงินมาใช้จ่ายได้มาก นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงเบ็ดเตล็ดในค่านอื่น ๆ ซึ่งมีผลต่อการนำรายได้มาไว้ที่ ~~.....~~ และพระพุทธรูป จะพบว่าอัตราเงินรายได้ทั้งที่เป็นเงินตราและสินค้านวมกันมีมูลค่ามากกว่า 14 ล้านบาทต่อปี ⁴

การเก็บภาษีอากรและการค้ากับต่างประเทศ มีส่วนทำให้เจ้าและขุนนางเจ้าภาษีนายอากรร่ำรวย หลักฐานที่พิสูจน์ข้อความข้างต้น คือ การที่กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ผู้กำกับการค้า

1. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 224.

2. ดูรายละเอียดใน วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น", วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522, และ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, "ส่วยและสำเภาในรัชกาลที่ 2", ศิลปวัฒนธรรม 1 (มีนาคม 2523), หน้า 22-33.

3. "พระราชบัญญัติให้เรียกเข้าค่านาขายคกรายคง", ใน ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 4, หน้า 63.

4. วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, แปลโดย นิจ ทองโสภิต, (พระนคร: โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์, 2514), หน้า 36-37.

กรมทำในสมัยรัชกาลที่ 2 ทรงสร้างวัดราชโอรสหรือวัดจอมทอง เช่นเดียวกับพระยาสุริยวงษ์ (ดิศ บุนนาค) ได้สร้างวัดประยูรวงศ์ขึ้น ทั้งเป็นที่น่าสังเกตว่า การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เป็นแบบพ่อค้าอุปถัมภ์ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง ประกอบการค้าเอง โดยใช้ระบบการค้าผูกขาด ทำให้การค้ากับต่างประเทศทำรายได้เข้าสู่ประเทศมาเป็นอันดับหนึ่ง ลักษณะดังกล่าวมีผลต่อรูปแบบของการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาประการหนึ่ง คือ การเกิดระบบอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา โดยผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ ซึ่งจะเพ่งเล็งถึงความใหญ่โต สวยงามของวัดได้เป็นใหญ่ ดังจะเห็นได้จากลักษณะการสร้างวัดโดยทั่วไปในสมัยนั้น

การก้าวเข้ามามีอำนาจทางการเมืองพร้อมกับความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของบุคคลบางกลุ่มซึ่งเป็นชนชั้นผู้นำประเทศ ก็ได้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาแบบเดียวกันนี้เห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ 3 ดังจะได้อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ในบทที่ 2 ว่าด้วยการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด

สำหรับประชาชนทั่วไปที่อาจกล่าวได้ว่า ประกอบด้วยชนชั้นสามัญ ไพร่ และทาส แม้จะไม่สามารถให้การบำรุงพระพุทธศาสนาได้อย่างชนชั้นสูง แต่ก็ได้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนามากโดยการทำบุญทำทาน¹ อาจเป็นเพราะความผูกพันของสถาบันวัดกับชาวบ้านที่มั่นคงแน่นแฟ้นสำหรับประชาชนชั้นสามัญที่มีอันจะกิน ปรากฏว่าโคอุปลัมภ์พระพุทธศาสนาในระบบแบบเดียวกันกับชนชั้นสูง เช่น การสร้างวัดโสมนัสราชวรวิหาร (วัดคณิกาผล) ของอำแดงแพง โสภณีนุฎประกอบธุรกิจจนร่ำรวย² และนายโรงผู้สร้างวัดนายโรง ซึ่งเล่ากันว่า ผู้สร้างเป็นนายโรงละคร ได้ตระเวนแสดงไปตามสถานที่ต่าง ๆ มีชื่อเสียงมากได้เงินมาเท่าใดก็ทุ่มเทในการสร้างวัด

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 คำนึงคม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณ, 2519), หน้า 122-123 และ 132-133. และ คุรายละเอียดใน ขุนช้างขุนแผน, (พระนคร: โรงพิมพ์นิยมวิทยา, 2506).

2. ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย 2352-2453 คำนึงคม, หน้า 123.

หมก¹ เป็นต้น อย่างไรก็ตามปกติชาวบ้านจะร่วมมือกันในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอยู่เสมอ
ความกำลังความศรัทธาของแต่ละคน²

ง. อิทธิพลของพวกมิชชันนารี

แนวความคิดความเชื่อในเรื่องพระพุทธศาสนาของชาวไทยได้รับสืบทอดกันมาถึงสมัย
รัตนโกสินทร์ โดยที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก พิจารณาจากการสืบทอดในเรื่อง
ไตรภูมิ เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นความเชื่อที่เป็นนามธรรม ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ใน
ทางวิทยาศาสตร์ การเข้ามาของมิชชันนารีอเมริกัน³ เป็นต้นเหตุให้ชาวไทยบางกลุ่ม
เปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิมที่ไม่อาศัยเหตุและผลบางประการ ถึงแม้จะเป็นการเปลี่ยนแนว
ความคิดในกลุ่มชนชั้นสูงจำนวนไม่มากนักในระยะแรก แต่ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์สมัย
ใหม่ที่มิชชันนารีนำเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่กระตุ้นให้คนไทยหันมาพิจารณาพระพุทธรูป
ศาสนาจากสิ่งที่ยึดถือกันมานานหลายพุทธศตวรรษ

1. น. ณ. ปากน้ำ, ศิลปกรรมในบางกอก, (พระนคร: โรงพิมพ์เพ็ญอักษร,
2514), หน้า 76.

2. หอสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1201 (พ.ศ. 2387)
เลขที่ 316, บัญชีรายนามผู้ที่ปฏิสังขรณ์พระแทน.

3. มิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
นิกายโปรแตสแตนท์เข้ามาคิดต่อกัน 3 คณะ ตั้งแต่ พ.ศ. 2371 คือ 1. คณะแบปติสต์
2. คณะเพรสไบเทอเรียน 3. คณะอเมริกันบอร์ค ออฟ คอมมิชชันเนอร์ (คณะสุดท้ายได้ถอน
ตัวออกไปในปลายรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2393) มีมิชชันนารีเข้ามา 3 ครั้ง คือ

พ.ศ. 2371 กักส์ลาฟ ทอมลิน และเรเวอเรนค์เอบีล

พ.ศ. 2376 จอห์น เทเลอร์ โยนส์ กับภรรยา และวิลเลียม คีน

พ.ศ. 2378 คี.บี.บรัคเลย์ และภรรยา รอบินสันกับภรรยา และ

เอสยอนสันกับภรรยา

มิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรแตสแตนต์ ได้เข้ามาพร้อมกับวิทยาการสมัยใหม่ เช่น วิทยาศาสตร์ การแพทย์ การศึกษา เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อความเชื่อในพระพุทธรศาสนาของชาวไทยโดยตรง เนื่องจากมิชชันนารีอเมริกันเหล่านี้พยายามใช้ความก้าวหน้าทางวิทยาการ เป็นเครื่องมือในการชักนำคนไทยและคนจีนให้เข้ารับ 1

อย่างไรก็ตาม แมวามิชชันนารีอเมริกันจะใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์หลายอย่างที่มีประสิทธิภาพรักษาคณไขอันจะเป็นผลในค่านจิต ~~.....~~ พร้อมทั้งได้แจกจ่ายหนังสือพระคริสตธรรมในทุโอกาสเท่าที่จะทำได้ แต่ปรากฏว่าในช่วงเวลา 27 ปี นับตั้งแต่เริ่มมิชชันนารีชุดแรกเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทย มีคนจีนเข้ารับไม่ถึง 27 คน ผู้ที่เข้ารับนี้เป็นผู้ที่ร่วมงานกับมิชชันนารีทั้งสิ้น ส่วนการเผยแผ่พระคริสตศาสนาในหมู่คนไทยไม่ได้รับผลเลย และกว่าที่มิชชันนารีจะทำให้คนไทยเข้ารับได้เป็นคนแรกต้องใช้เวลาจนถึง 31 ปี 2 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักดีว่าผู้ที่สนใจคริสตศาสนามีแต่คนจีน จึงทรงอนุญาตให้พวก

ความจริงได้มีคณะสอนศาสนาคาทอลิกได้เข้ามาสอนคริสตศาสนาในประเทศไทยบ้างในปี พ.ศ. 2373 หลังจากได้เลิกการเผยแผ่ที่ได้มาเริ่มไว้ในสมัยอยุธยา แต่ผลงานของคณะสอนคริสตศาสนาคาทอลิกทำอยู่ในวงแคบ ๆ ไม่เหมือนกับมิชชันนารีนิกายโปรแตสแตนต์ ดูรายละเอียดใน จอร์จ ฮาวส์ เฟลคัส, หมอเฮาส์ ในรัชกาลที่ 4 หรือ Samuel Reynolds House of Siam, (พระนคร: โรงพิมพ์รวมมิตรไทย, 2504), หน้า 10-14. วอลเตอร์ เอฟ เวลดา, แผ่นดินพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 67-68. และ คี.บี.บรัคเคิล, "จดหมายเหตุเรื่องมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาประเทศไทย" ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, แปลโดย ป่วน อินทวงศ์, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2509), หน้า 1-2.

1. จอร์จ ฮาวส์ เฟลคัส, "วิทยาศาสตร์และศาสนา", หมอเฮาส์ ในรัชกาลที่ 4,
หน้า 27-33.

2. เรื่องเดียวกัน, หน้า 106. และ สังฆราชปาเลกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองไทย
เล่ม 2, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2516), หน้า 319.

ศาสนทูตทำงานกันอย่างเต็มที่ไม่ว่าง 1 มีผู้สรุปผลการทำงานของมิชชันนารีอเมริกันในเมืองไทยว่า

...เป็นการยุติธรรมที่จะกล่าวว่า ไม่มีประเทศใดที่คณะมิชชันนารีสมัยใหม่เข้าไปตั้งจะมีการต่อต้านพระกิตติคุณน้อยเท่ากับประเทศไทยภาคกลาง และก็เป็นการยุติธรรมอีกเหมือนกันที่จะกล่าวว่า ไม่มีประเทศใดที่จะได้ผลน้อยเท่าประเทศไทย...²

ทั้งนี้อาจวิเคราะห์ได้ว่า แม้คริสต์ศาสนามีระบบการเผยแพร่ศาสนาที่ดีกว่าพุทธศาสนาสามารถตั้งองค์กรในรูปแบบต่าง ๆ ที่น่าเลื่อมใส สิ่งเหล่านี้มีผลต่อประเทศไทยมากก็จริง แต่ไม่มากเกินไปกว่าความสัมพันธ์ของพุทธศาสนาที่มีต่อชาวไทยในค่านิยม และจริยธรรมอันล้ำลึกที่แต่ละคนยึดถืออยู่ ดังที่เซอร์ ยอน โบว์ริง ใบบันทึกว่า พระพุทธศาสนาได้ "ถูกค้ำเข้าไปฝังอยู่ในหัวใจของคนใดทั้งชาติ"³ สิ่งที่ยืนยันความข้อนี้ คือ บทความในหนังสือพิมพ์ The Bangkok Recorder หรือหนังสือสยามจดหมายเหตุซึ่งได้มีการลงบทความโต้เถียงกันระหว่างพุทธศาสนิกชนและมิชชันนารีอเมริกันอย่างเผ็ดร้อนติดต่อกันหลายตอน⁴

อย่างไรก็ดี การเข้ามามีบทบาทในสังคมไทยของมิชชันนารีในกายโปเรตสแตนท์ ทำให้ชาวไทยบางกลุ่มตื่นตัวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะพระวชิรญาณซึ่งทรงตั้งคณะสงฆ์ธรรมยุติกขึ้นมา นั้น อาจกล่าวได้ว่ามิชชันนารีมีส่วนต่อการเปลี่ยนแปลงวัตรปฏิบัติและความเชื่อของคณะสงฆ์

1. จอร์จ ฮาวส์ เฟลด์ส, เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

2. แมคโคเนล, ประเทศไทย รัฐบาล มารยาท และขนบธรรมเนียมประเพณี, อ้างถึงใน จอร์จ ฮาวส์ เฟลด์ส, เรื่องเดียวกัน, หน้า 137-138.

3. หนังสือเรื่อง เซอร์ ยอน โบว์ริง เข้ามาเมืองไทยทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสยาม เมื่อปี พ.ศ. 2398 ตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม - 25 เมษายน, แปลโดย เพง พ, ป, บุนนาค, (พระนคร: โรงพิมพ์ศรีนคร, 2502) หน้า 39.

4. "การที่แกควยศาสนา", หนังสือจดหมายเหตุ (The Bangkok Recorder),

1 (3 พฤศจิกายน 2406) : 151 และ 211.

ธรรมยุต คือ ได้เปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมบางประการที่ไม่ได้อาศัยเหตุและผล แทนที่จะเชื่อ เพราะการทำตาม ๆ กันมาเป็นประเพณีเหมือนแต่ก่อน¹ พระวชิรญาณทรงเปรียบเทียบกลุ่มสงฆ์ที่มีแนวปฏิบัติแบบนี้ว่า เหมือนกับคริสตศาสนานิกายโปรเตสแตนต์²

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่า การเข้ามาของมิชชันนารีอเมริกันในประเทศไทย แม้จะไม่ประสบความสำเร็จในการทำให้ชาวไทยเปลี่ยนศาสนา แต่มีผลต่อแนวความคิดความเชื่อของคนไทย โดยเฉพาะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการปฏิรูปพระพุทธศาสนาในรูปแบบใหม่ ภายใต้การนำของพระวชิรญาณเถระ

ศูนย์วิทยพัชยากร

1. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ตำนานวัดบวรนิเวศ, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 18-23.

2. หนังสือเรื่อง เซอร์ ยอน โบว์ริง เข้ามาเมืองไทยทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศสยาม เมื่อปี พ.ศ. 2398, หน้า 39.

แนวความคิดที่มีอิทธิพลต่อ "การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา"

นอกเหนือไปจากการที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ทำให้เกิดการปั่นป่วนในสถาบันพระพุทธศาสนาจนกระทั่งบุคคลทั้งระดับชนชั้นผู้ปกครองและประชาชนทั่วไปได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้กลับมาเป็นระเบียบเรียบร้อยอีกครั้งหนึ่งในค่านิยมธรรม ศาสนบุคคล และศาสนวัตถุแล้ว ยังมีคติความเชื่อ ค่านิยม หรือแนวความคิดบางประการที่สืบเนื่องมาแต่อดีตที่มีผลต่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ดังนี้คือ

ก. ความเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรม

หลักสำคัญของพระพุทธศาสนามุ่งให้ผู้ปฏิบัติถึงที่สุดแห่งความทุกข์หรือความหลุดพ้น ดังได้เปรียบจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนากับน้ำทะเลว่า น้ำทะเลมีรสเค็มคือรสเค็มฉุนใจ ธรรมวินัยก็มีรสเค็มคือความหลุดพ้นฉุนนั้น¹ เรื่องของกรรมก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะทำให้บรรลุดังเป้าหมายนี้ หลักปฏิบัติในเรื่องกรรม มุ่งให้คนทำความดี ละเว้นความชั่ว² แต่ด้วยเหตุที่ความเชื่อในเรื่องกรรมสัมพันธ์กับเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือการอยู่ในวัฏสงสาร³อย่างใกล้ชิด ทำให้บุคคลบางกลุ่มในสมัยรัตนโกสินทร์ค่อนข้างให้ความสนใจในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด และการทำบุญเพื่อหวังประโยชน์ในชาติหน้ามากกว่าที่จะมุ่งให้ถึงความหลุดพ้นอันเป็นจุดมุ่งหมายหลักในศาสนา สำหรับผู้ที่มีคติความเชื่อดังกล่าวจะมุ่งแต่จะทำให้ชีวิตในชาติหน้ามี

1. สุชีพ ปุญญานุภาพ, หลักพระพุทธศาสนา, (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2520), หน้า 53.

2. หลักสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ 1. ไม่ทำความชั่วทั้งปวง 2. ทำความดี
3. ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว (จากมหาปทานสูตร 10/57 ชัมมบท 25/40).

3. ความเชื่อที่ว่า ผลของการกระทำไม่ว่าดีหรือชั่ว ย่อมส่งผลไปถึงสถานภาพของผู้กระทำในชาติหน้า.

ความทุกข์น้อยลงกว่าชาติที่เป็นอยู่ และเพิ่มพูนด้วยความสุขสมยานานาประการ ¹ การยอมรับ
 คติความเชื่อนี้สะท้อนออกมาในความเชื่อในเรื่องไตรภูมิและภาพจิตรกรรมต่าง ๆ ² ดังเช่น
 เมื่อ เซอร์ ยอน โบว์ริง เข้ามาเมืองไทย หลังจากไปเที่ยวชมวัดต่าง ๆ ใต้เลาวา

...ริมฝาผนังได้เขียนรูปภาพอย่างน่ากลัวด้วยเรื่องเมืองนรก มีรูปภาพรูปหนึ่งดูบิ่นเลือด
 เนื้อของตนเอง โดยเหตุที่ทำบาปตัดสิ้นความผิดคุณธรรม รูปพวกที่ทำบาปด้วยความโลภ
 อาหาร ต้องนอนอดโง่ซุบผอมอย่างน่าทึ่ง รูปพวกที่ทำบาปด้วยกินเหล้า ต้องนอนหงาย
 ตากแดด รูปพวกที่ทำบาปด้วยโกหกต้องถูกตัดลิ้น รูปพวกที่หลอกลวงเป็นหมอต้องถูกทับ
 ด้วยหินบดยา บางรูปก็ถูกลอกกระโหลกศีรษะและถูกเผาไฟทั้งเป็น มีรูปที่ถูกทรมาน
 อย่างต่าง ๆ ที่น่ากลัวหลายอย่างโดยอ้างถึงการที่ทำบาปต่าง ๆ ทั้งนี้...

1. "กลอนเพลงยาวชมพระยาศรีเพ็ญ" ในประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ
 (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรบริกา, 2507), หน้า 361-362.

2. คติความเชื่อในเรื่องกรรมจะเห็นได้จากภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัด ภาพ
 พระภูมิ ภาพเขียนในสมุดไทย และจากหลักฐานทางค่านววรรณคดี ดังเช่น ไตรภูมิพระร่วง
 ที่ว่าด้วยโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก มหาชาติคำหลวง คัมภีร์โลกสี่ฐานซึ่งพระเถระ
 ผู้ใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ใ้แต่งไว้ เป็นต้น ด้วยเหตุที่วัดส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ ๓ ชมบุรี สร้าง
 และปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภาพจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่จึงสะท้อนคติความเชื่อของ
 ชาวไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ดียิ่ง เพราะในสมัยโบราณการเผยแพร่ความรู้มักจะใช้รูป
 ภาพจิตรกรรมเป็นสื่อชักนำความคิดของประชาชนผู้ไม่รู้หนังสือออกไปจากการเทศนา

บวกกับความเชื่อที่ว่า การบรรลุถึงความหลุดพ้น จำเป็นต้องบำเพ็ญบุญบารมีโดยใช้เวลานานมากเนื่องจากในประวัติของพระพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าต้องเวียนว่ายตายเกิดบำเพ็ญบุญบารมีถึงสี่แสนอสงไขยจึงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทำให้ชาวไทยไม่เชื่อว่าตนจะหลุดพ้นได้ในชาตินี้ หากแต่ได้หันมาบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อเป็นพาหนะนำไปสู่ภพใหม่ชาติใหม่ที่ดียิ่งกว่า

ตัวอย่างความเชื่อในเรื่องผลของกรรมของชาวไทยเห็นได้ชัดจากกฎหมายห้ามไม่ให้สูบบุหรี่ สูบฝิ่น ปิยะแม จ.ศ. 1173 (พ.ศ. 2354) และพระราชบัญญัติห้ามสูบฝิ่น จ.ศ. 1181 (พ.ศ. 2362) ได้แสดงโทษของการสูบฝิ่นว่า เมื่อสิ้นชีวิตไปแล้วจะต้องตกอเวจีนรกอันเป็นขุมรกรที่ทุกข์ทรมาน และผู้สูบฝิ่นจะต้องใช้กรรมอยู่นานมาก เท่านั้นยังไม่พอเมื่อพ้นจากรกแล้วยังต้องเกิดเป็นเปรตอีกครั้งหนึ่ง¹ อากกล่าวได้ว่า เรื่องของกรรมเป็นกฎหมายทางใจใช้ในการลงโทษที่เป็นนามธรรมที่รุนแรง การที่ผู้ออกกฎหมายใช้เรื่องกรรมเป็นแนวทางในการปกครอง ย่อมแสดงว่าคำขู่ว่าเรื่องกรรมมีผลต่อชาวไทย อาจประหนึ่งได้ช่วยความที่ควบคุมอาชญากรรมที่ผิดกฎหมายได้ในกรณีที่ยุ่ปกครองบ้านเมืองไม่รู้ แต่กฎระนำผิดโดยการห้ามข่มขืนเป็นสิ่งที่ยุ่กระทำหลีกเลี่ยงไม่ได้

สรุปได้ว่า คติในเรื่องกรรมเป็นผลทำให้มีการบำเพ็ญกุศล เนื่องจากการทำบุญย่อมมี อานิสงส์เป็นกวรรตอหมแทน ในสังคีตยวงศ์พงศาวดาร เรื่องสังคายนาพระธรรมวินัยของสมเด็จพระวันรัตนวัคพระเชตุพนในรัชกาลที่ 1 ได้แสดงถึงอานิสงส์ของการทำบุญทำทานในพระพุทธ

ศูนย์วิจัยไทยทั่วยุทธศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1. เสถียร ลายลักษณ์, และคนอื่น ๆ , ประชุมกฎหมายประจำศกเล่ม 4, (พระนคร: โรงพิมพ์เคลิแมล์, 2478), หน้า 55.

ศาสนาคำนวณสร้างพระไตรปิฎก / การอุทิศที่ดินให้แก่วัด การบูชาพระเจดีย์¹ ย่อมไม่เสียเวลาเปล่า จะได้รับผลตอบแทนมากมายเกินกว่าที่ทำลงไป และทวีผลให้ในการทำบุญที่ยิ่งใหญ่ อย่างเช่น การอุทิศที่ดินถวายวัดโดยเฉพาะอุทิศที่สำหรับเป็นสีมา เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ใ้สิ่งเรื่องผลของบุญที่จะได้รับมากหรือน้อยนั้น ขึ้นอยู่กับการกระทำเรียงลำดับจากน้อยไปหามาก ดังนี้คือ

1. ทำสังฆทาน
2. สร้างโรงธรรมศาลา
3. รักษาพระไตรสรณาคมณ์
4. รักษาศีล
5. เจริญเมตตากาวานา
6. เห็นพระไตรลักษณ์²
7. สำหรับบุุคคลผู้ที่ทำบุญในศาสนาโดยการสร้างพระพุทธรูป สถูป เจดีย์ วิหาร โรงธรรม อุโบสถ ตลอดจนอุปถัมภ์พระภิกษุสามเณรให้การเล่าเรียนพระปริยัติธรรม สมณะ วิปัสสนา พระไตรปิฎกและการถวายจตุปัจจัย⁴ เป็นอันสงฆ์ที่ประเสริฐมาก³

1. สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพน, สังคีตยวงค์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, หน้า 508-542.

2. พระไตรลักษณ์ คือ สภาวะความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนยึดถือไม่ได้

3. "พระราชปจณาของรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยอันสงฆ์ที่สุดยอดกับอันสงฆ์ผู้บำรุงยกพระศาสนาใครจะมากกว่ากัน", พระราชปจณาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 5 เล่ม 1, หน้า 47-50.

ข. คติเรื่องพระพุทธศาสนาห้าพันปี ปัจจุบันทร ขานและพระศรีอารย

ชาวไทยมีความเชื่อเรื่อง "พระพุทธศาสนา 5,000 ปี" มานาน¹ จะพบว่าเมื่อมีพระธรรมเทศนา พระผู้แสดงธรรมจะเริ่มตนด้วยการบอกศักราชว่า ถึงปีพระพุทธศาสนาเท่าใด เพื่อให้ทราบว่ายังเหลือปีที่ศาสนาจะคงอยู่อีกกี่ปี²

ความจริงแล้ว ความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่ได้ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงทำนายไว้ เพียงแต่มีเค้าเงื่อนมาจากคำกล่าวของพระพุทธเจ้าที่ว่า ถ้าผู้หญิงไม่ได้อบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาแล้ว ศาสนาจะตั้งอยู่ได้ตลอด 1,000 ปี แต่ถาผู้หญิงบวชพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่ได้เพียง 500 ปีเท่านั้น ยกเว้นแต่ภิกษุณีจะปฏิบัติกรรมตลอดชีวิต³ ต่อมาได้รับการตีความใหม่จากพระอรรถกถาจารย์ว่าทวารวรมรรคผลจะมีอยู่ตลอด 5,000 ปี⁴ อย่างไรก็ตามคติเรื่องนี้ฝังอยู่ในจิตใจของชาวไทย จึงมีผลในการบำรุงพระพุทธศาสนาเพื่อสืบศาสนาให้ถึง 5,000 ปีให้ได้ จะพบว่าผู้ที่ทำบุญกุศลมักจะทำอธิษฐานขอให้ผลของกุศลที่ต่ำลง

1. ชาวไทยที่นับถือพุทธศาสนาก็มีความเชื่อกันว่า พระพุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้เพียง 5,000 ปี และหลังจากนั้นจะเสื่อมสูญไป จะเห็นได้จากความในตอนท้ายของพระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิพนธ์ไว้ในสมัยรัชกาลที่ 3

2. ฉันทิชัย, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) เล่ม 1, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 244.

3. พระวินัยปิฎก จุลวรรค เล่ม 7, อ้างถึงในพระศรีวิสุทธิวงศ์, พระพุทธศาสนาห้าพันปี, (พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2498), หน้า 320. คุรุธรรม คือ เงื่อนไข 8 ประการที่ภิกษุณีต้องปฏิบัติให้ได้ จึงจะได้รับการอุปสมบท.

4. พระศรีวิสุทธิวงศ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 8-9.

ไปสืบต่อให้พระพุทธรูปมีอายุยืนนานถึง 5,000 ปี ¹

คติเรื่องพระพุทธรูป 5,000 ปีนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องปัญจอินทรธาน เพราะคติปัญจอินทรธานสนับสนุนความเชื่อเรื่องพระพุทธรูป 5,000 ปี ในพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีความตอนสุดท้ายปริจเฉทที่ 29 ตอนอินทรธานปริวัตต์ กล่าวถึงความเป็นไปของปัญจอินทรธาน ดังต่อไปนี้ ² คือ

1. ปรียัตินทรธาน ความเลื่อมสูลูแห่งปรียัตินทรธาน
2. ปฏิปัตินทรธาน " " การปฏิบัติ
3. ปฏิวาธอินทรธาน " แห่งการตรัสรู้มรรคและผล
4. ลิงคอินทรธาน " แห่งสมณเพศ
5. ชาคอินทรธาน " แห่งพระบรมธาตุ

1. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 46 และ พระยาไชยวิชิต (เผือก), ขอพระเกียรติ 3 รัชกาล, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: บางกระบือการพิมพ์, 2518), หน้า 17 และ 26. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางประทีป ช่างขวัญยืน 22 กุมภาพันธ์ 2518).

2. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, พิมพ์ครั้งที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์เลื่องเชียงใหม่, 2486), หน้า 534-543. และ สมเด็จพระวันรัตคนวัดพระเชตุพน, สังคีตยวงศ์, หน้า 545-576, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ทรงเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 1 ใค้มีพนธ์ พระปฐมสมโพธิกถา ในสมัยรัชกาลที่ 3.

ด้วยเหตุนี้ชาวไทยจึงเชื่อว่า พระพุทธศาสนามีแต่จะ "เรียวลง" ล้อมลงไปทุกที จนครบ 5,000 ปีเมื่อใด พระพุทธศาสนาก็จะหมดสิ้นไปตามคำทำนาย ประกอบกับสภาพ พระพุทธศาสนาในสมัยหลังเสียดังกรหรือยุครวมมีส่วนสนับสนุนความเชื่อในเรื่องศาสนาต้องเสื่อมลง ยิ่งเป็นแรงกระตุ้นให้มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาด้วยเหตุที่การสูญเสียดังกรที่ชาวไทยเห็นอยู่ คือ การขยายอำนาจด้านวัตถุทำให้มีการชกเซยในสิ่งเหล่านี้เป็นอัตราส่วนพอ ๆ กับการสูญเสียดังกรเหล่านี้ไปในคราวเสียดังกรโดยมุ่งหมายให้พระพุทธศาสนาคงงามและเหมือนครั้งบ้านเมืองดี¹

แต่ถ้าหากพระพุทธศาสนาจะจบลงในระยะเวลา 5,000 ปีโดยที่ไม่ได้สร้างความหวังให้แก่พุทธศาสนา ก็เชื่อได้ว่าชาวไทยคงจะหมดหวังและรอวันสูญสิ้นศาสนาโดยที่ไม่ได้ทำการทำบุญบำรุงอย่างใด แต่สิ่งที่ทำให้ชาวพุทธมีความหวัง คือ เรื่องราวของพระศรีอริย ปรางค์ อยู่ในคัมภีร์ฎีกาพระมาลัยที่นิยมสร้างกันไว้ตามวัด ซึ่งให้เห็นถึงเรื่องของพระศรีอารียที่จะมา ครีสุรู้เป็นพระสัมมาพระพุทธเจ้าเป็นองค์สุดท้ายในภัทธกัปป์ ความเชื่อเรื่องนี้มีผลทำให้ชาวไทย ทำบุญทำทานเพื่อให้ส่งผลทันยุคพระศรีอริย² ซึ่งมีคำเล่าว่ายุคนี้เป็นยุคที่น่ายุติที่สุด สิ่งที่ยืนยันความเชื่อในเรื่องนี้ในสมัยรัตนโกสินทร์ คือ การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้โปรดให้ช่างหล่อรูปพระมาลัยและพระศรีอารียเมตไตรไว้ในพระวิหารวัดอรุณราชวราราม³ และกฎพระสงฆ์ที่ออกในสมัยรัชกาลที่ 1 ปี พ.ศ. 2325 มีใจความสำคัญว่า ชาวไทยควรตั้งใจ

1. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า 28-29. (พิมพ์แจกในงานพระถวญ พระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่วัดสุทัศน์เทพวราราม).

2. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี..., หน้า 43.

3. ห้องสมุดควชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3, จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) เลขที่ 7 ตอน 2, ให้หล่อรูปพระเจ้ากัศเคศ, พระมาลัย, พระศรีอารียเมตไตร, พระอินทร์ ใส่ไว้ในพระวิหารวัดอรุณราชวราราม.

หากผลบุญโดยการพึ่งเทศน์มหาชาติเพื่อจะได้ไปพบสมเด็จพระศรีอาริยมเหตไทร¹ อาจสรุปได้ว่ายุคพระศรีอาริย์เป็นที่กล่าวขวัญของคนไทยที่เชื่อเรื่องพระพุทธศาสนา 5,000 ปี และเป็นความหวังอันสุดท้ายที่ทำให้ผู้ถือคตินี้กระตือรือร้นในการจะสร้างกุศล

ค. แนวความคิดของพระมหากษัตริย์

การที่พระมหากษัตริย์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่ใช่เป็นแนวความคิดใหม่ แต่เป็นแนวความคิดดั้งเดิมที่มีมาแต่สมัยพุทธกาล ดังตัวอย่างของพระเจ้าพิมพิสาร, พระเจ้าปัสเสนทิโกศล พระเจ้าอชาตศัตรู สืบเนื่องมาถึงสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราชในอินเดีย และพระมหาชรรณราชดิไทยในประเทศไทย ล้วนแต่ได้อุปถัมภ์ค้ำจุนพระพุทธศาสนาจนกระทั่งได้รับนามว่าเป็น ชรรณราชา มีชื่อเสียงเป็นตัวอย่างของพระมหากษัตริย์ทั้งปวงที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่ไม่ได้ถ้าไม่ได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ ในทำนองเดียวกันที่สถาบันพระมหากษัตริย์จะตั้งมั่นอยู่ได้อย่างมั่นคงหากแสดงให้ผู้อยู่ใต้ปกครองตระหนักว่าทรงเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนาและบำรุงสถาบันนี้อย่างจริงจัง มีแนวความคิดบางประการที่มีอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์ คือ

1. กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า

1. หลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ในพระไตรปิฎกให้ความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์มาก ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวที่ว่า

ราชา มุขิ มนุสฺसानันฺ พระราชาเป็นพระประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย
สพฺพํ ภูฏํ โนติ ราชา เจ โนติ ฌมฺมิโก ถ้าพระราชาเป็นผู้ทรงธรรม ราษฎรก็
เป็นสุข¹

ซึ่งเท่ากับว่านอกจากพระพุทธศาสนาจะยกย่องพระมหากษัตริย์แล้ว ยังทำหน้าที่
ควบคุมพระมหากษัตริย์ไปพร้อม ๆ กัน ถ้าพระมหากษัตริย์ประพฤติออกนอกกรอบศีลธรรมเมื่อใด
ก็ตามก็จะเป็นทรราชย์ ไม่สมควรที่จะปกครองประชาชนต่อไป ดังนั้นแนวความคิดในพระพุทธ
ศาสนาจึงเป็นหลักที่พระมหากษัตริย์ต้องยึดถือ คือ

ก) ทศพิธราชธรรม และสังคหวัตถุ 4²

หลักทศพิธราชธรรมนั้นมีอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์ไทยมาก จะเห็นได้
จากการอ้างถึงทศพิธราชธรรมว่า มีอยู่ในกษัตริย์ทุกพระองค์เพื่อเป็นการยืนยันถึงความมีธรรม
ขององค์พระมหากษัตริย์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเริ่มครองราชย์ใหม่ ๆ
นายเพ็ง กรมราชบัณฑิตย ใ้ค้แต่งเทศนาว่าด้วยสังคหวัตถุ 4 และทศพิธราชธรรมถวายในปี
พ.ศ. 2325 แสดงว่าพระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ใหม่จำเป็นต้องยอมรับหลักการของทศพิช-
ราชธรรมและสังคหวัตถุ 4 แนวความคิดในเรื่องนี้ได้สืบเนื่องมาตลอดทุกครั้งเมื่อมีการขึ้นครอง

1. สถาบันกษัตริย์, (พระนคร: โรงพิมพ์ศิรินดาร, 2511), หน้า 10. (ที่ระลึก
งานฌาปนกิจศพ นางละมุน สีวระรา ณ ฌาปนสถานวัดโสมนัสวิหาร 11 มิถุนายน 2521).

2. ใจความสำคัญของทศพิธราชธรรมที่นายเพ็ง กรมราชบัณฑิตย แต่งถวายรัชกาลที่ 1
ในปี พ.ศ. 2325 มีดังนี้ คือ 1) ตั้งโรงงาน 6 แห่ง ประกอบด้วยชาวปลาอาหาร และสิ่งของ
ต่าง ๆ สำหรับสมณพราหมณ์ คนยากจนอยู่เสมอ ๆ 2) รักษาศีล 5 ให้บริสุทธิ์ 3) บริจาค
สิ่งของทั้งหลายที่พอจะบริจาคได้และยินดีในผลของทานนั้น 4) มีน้ำพระทัยคอราษฎรและข้าทูล-

ราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ในสมัยต่อมา เพราะจะต้องมีการเทศนาเรื่องทศพิธราชธรรม และหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ¹ เพื่อเป็นการย้ำให้เห็นว่าอย่างน้อยที่สุดพระราชอาองค์ใหม่จะต้องมีทศพิธราชธรรมและสังคหวัตถุ 4 ประการ

ละอองธุลีพระบาททั้งหลายโดยชื่อ 5) มีพระทัยเอ็นดูแก่อาณาประชาราษฎร์และเสนาอำมาตย์ ทั้งปวง 6) ปฏิบัติรักษาซึ่งอุโบสถศีลทุกวันพระ 7) มีความเมตตา อย่าให้มีความโกรธมาก ขึ้นได้ 8) ไม่เบียดเบียนราษฎร ประกอบด้วยเมตตา และบันเทาความอาฆาตพยายาท 9) มีความอดกลั้นไม่ให้หลงไปในทางอกุศลกรรม 10) มีปัญญาพิจารณาวินิจฉัยคดีความของ ราษฎร มีความเที่ยงธรรมไม่ให้ผิดไปจากโบราณประเพณี

ส่วนสังคหวัตถุ 4 คือ 1) พระมหากษัตริย์จะต้องพระราชทานข้าว โด กระบือให้ แก่ราษฎร เมื่อราษฎรไถพืชผลแล้ว รัฐบาลเอา 1 ใน 10 ส่วน 2) พระราชทานเบี้ยหวัด แก่หัวหน้าฝ่ายในปีละสองครั้งตามความสามารถ 3) ประชาชนที่ไม่มีทรัพย์มากูพระราชทรัพย์ ไปทำทุน ภายในระยะเวลา 3 ปีจะไม่เรียกเก็บภาษี (ในเทศนาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีข้อความที่แตกต่างออกไป คือ เมื่อเวลาล่วงไปสามปี จึงจะเรียก เอาคืน ภาษีหัวขึ้น 2 เท่า) 4) มีพระราชดำรัสที่ไพเราะ กระจายละเอียดในขรรคมคี่หมุ ปกฉณกษรรวมและคาถาต่าง ๆ , จ.ศ. 1144 (พ.ศ. 2325) เลขที่ 24 มคที่ 160 เรื่อง เทศนาวาควยสังคหวัตถุ 4 และทศพิชราชธรรม 10 ประการ และสมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระธรรมเทศนาพระราชพงศาวดารสังเขป, (พระนคร: โรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 2-3.

1. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส, "ทศพิชราชธรรมจรรยา ทึกถา" ในจดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ, (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรตธนากร, 2466) หน้า 54-74. และสมเด็จพะสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ทศพิชราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2516). หน้า 26. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวายสมเด็จพระญาณสังวร ในการฉลองชนมายุครบ 60 ทศ 3 ตุลาคม 2516).

ข) จักรวรรดิวัตร 12¹

จักรวรรดิวัตรในพระสุตตันตปิฎกที่มิกทาย ปาฎิกวรรค เป็นพระสูตรที่มีอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์มานานก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ และยังมีอิทธิพลต่อเนื่องมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์อีกด้วย ทั้งนี้เรื่องราวของพระเจ้าจักรพรรดิที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอุคมคติของพระมหากษัตริย์ไทย ตัวอย่างเช่น พระเจ้าจักรพรรดิมหาสุทิสสนะในมหาสุทิสสนสูตร พระเจ้าจักรพรรดิสังขะในจักรวรรดิวัตร เป็นต้น ล้วนมีผลต่อพระมหากษัตริย์

1. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, เรื่องเดียวกัน และห้องสมุดวชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1203 (พ.ศ. 2384) เลขที่ 25, พระกระแสรับสั่ง ฯ เรื่องการสอบพระปริยัติธรรมที่วัดมหาธาตุ และพระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 16 พระสุตตันตปิฎก เล่ม 3 ที่มิกทายปาฎิกวรรค, (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2500), หน้า 79, กล่าวถึงจักรวรรดิวัตร 12 ว่า

1. สั่งสอนมหานอนอยู่ในพระราชฐาน มีพระมเหสี พระราชบุตร บุตรีให้ตั้งอยู่ในศีล 5 และ ศีล 8 ฟังพระราชทานขนสารสมบัติ และเครื่องอุปโภค บริโภคและสงเคราะห์หมู่ฆาตยาพลโยธาหาญทั้งหลายด้วยยศศักดิ์ บริวาร และเคหสถาน เป็นต้น

2. สงเคราะห์ห้าวพระยาเมืองขึ้นเมืองออกทั้งปวง

3. สงเคราะห์ชัฎยวงษานุวงษอันเป็นราชบริวาร

4. สงเคราะห์พราหมณ์ที่ชาติโดยพระราชทานไทยธรรม ขาวน้ำ ฝานงหม

ไทยในการปฏิบัติตามจักรวรรดิวัตร ซึ่งเป็นแนวทางของพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่

เป็นคน และทรงส่งเคราะห์ที่ตกอยู่ที่ผู้อยู่ภายใน ภายนอกพระนคร พระราชทานเครื่องทำกินต่าง ๆ เช่น ข้าว แอก ไถ โกล กระบือ เป็นต้น

ขอ 4 5. ส่งเคราะห์ชาวคามนิคมชนบทแคว้นทั้งปวง เหมือนกับทำกับคหบดีใน

6. ส่งเคราะห์สมณและพราหมณ์ทั้งปวง

7. ส่งเคราะห์สรรพสัตว์จัตุบาททั้งปวง คือ ให้อภัยทานแก่สัตว์
เกร็ดจัน ทั้งในน้ำและบนบก ห้ามมิให้ประหารรายอันตรายชีวิต

8. ห้ามมิให้ประชาชนกระทำบาป ตักเตือนให้บำเพ็ญการกุศลสุจริตกรรม

9. ส่งเคราะห์ประชาชนที่ยากไร้โดยการพระราชทานทรัพย์ คือ ให้อทาน

เสมอ ๆ

10. เสด็จพระราชดำเนินไปสนทนากับสมณพราหมณาจารย์ ที่ทรงคุณธรรมมาก ครัสถาถึงมาป บุญ คุณ และโทษเนื่อง ๆ

11. ไม่เสพยาหรณ์มิราคณ์ไม่ควร เช่น เสพยาหรณ์ในที่อุปจารพระสถูป พระพุทธรูป พระมหาโพธิ์ และพระไตรปิฎก และที่ใกล้พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ เป็นต้น

12. วัตถุสิ่งของของผู้อื่นไม่เอามาเป็นของตน

ค. ทศกัศถกรรรมบท ¹

1. "สมังคชชาดก พระสุตตันตปิฎก ขุนทกนิกายชาดก", ในพระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 42, พระสุตตันตปิฎก เล่ม 29, หน้า 350. กล่าวถึงพระเจ้าธรรมิกราชทรงครองราชสมบัติด้วยอุบายอันเป็นธรรม คือ กุศลกรรรมบท 10 เกี่ยวกับมโนกรรม 3 กายกรรม 3 และ วจีกรรม 4 ดังนี้คือ

- 1) ละการฆ่า การเบียดเบียน มีเมตตากรุณาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 2) เคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น
- 3) ละการประพฤติดิคนอกงาม ไม่ล่วงละเมิดประเพณีทางเพศ
- 4) ละการพูดเท็จ ไม่ยอมกล่าวเท็จเพราะเหตุตนเอง ผู้อื่น หรือเพราะ

เห็นแก่ประโยชน์ใด ๆ

5) ละการพูดส่อเสียด ช่วยสมานคนที่แตกร้างกัน ส่งเสริมคนที่สมัครสมานกัน ชอบกล่าวคำที่สร้างสามัคคี

- 6) ไม่พูดคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน
- 7) ไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำที่จริงมีเหตุผล มีสารประโยชน์ถูกกาลเทศะ
- 8) ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น
- 9) ไม่มีจิตคิดร้าย คิดปรารถนาแต่ว่าขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวร ไม่เบียด-

เบียน ไม่มีทุกข์ ครองตนอยู่เป็นสุข

10) มีความเห็นชอบว่าทานมีผล การบูชามีผล ผลวิบากของกรรมดี กรรมชั่ว

เป็นต้น

พระมหากษัตริย์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์ จะทรงอ้างว่า ทรงปฏิบัติในทศกัศ-
กรรณบท 10 แล้ว นอกจากนี้ยังทรงกล่าวว่า ข้าราชการไทยตั้งอยู่ในทศกัศกรรณบทด้วย¹

พระมหากษัตริย์ต้องมีราชธรรมดั่งที่ใดกล่าวมาแล้ว และต้องประกอบด้วย,
หลักธรรมอื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า พลละ 5 อคติ 4 ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นธรรมะที่เป็นแนวทาง
การปฏิบัติของพระมหากษัตริย์ที่อยู่ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้น

2. ความคิดเกี่ยวกับ "พระโพธิสัตว์"²

จากชาดกในพระไตรปิฎกกล่าวถึงพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าเมื่อทรง
เป็นพระโพธิสัตว์ที่เสวยชาติมาแล้วเพียบพร้อมก่อนจะตรัสรู้ พระมหากษัตริย์ทรงถือว่า การที่เกิด
มาเป็นพระมหากษัตริย์ก็เพื่อจะบำเพ็ญบารมีให้ยิ่งขึ้น ๆ ไป เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ปรากฏ
ในคำจารึกการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 1 ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ก็เพื่อจะบำเพ็ญบารมีหลุดพ้นจากสังสารวัฏ³ และ

1. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2,
(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 57.

2. หลักสำคัญของพระโพธิสัตว์ คือ การโปรดสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นทุกข์ ครอบ
ละเอียดยใน อภิชัย โภธิประสิทธิศาสตร์, พระพุทธศาสนายาน, (กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร
การพิมพ์, 2520), หน้า 138-139. (สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในพิธีประสาทปริญญาศาสนบัณฑิต สมัยที่ 13 รุ่นที่ 23, 2520).

3. ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน, พิมพ์เป็นครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กวีพร,
2517), หน้า 8. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระ
พระอริยวงศาตถญาณ สมเด็จพระสังฆราช ปุ่น ปุญญศิริ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส 23 เมษายน 2517).

สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพนกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท มักจะใช้สรรพนามว่า พระราชาสององค์พี่น้อง เป็นพระโพธิสัตว์หนอพุทธชากร¹

ในจำนวนพระมหากษัตริย์ 3-พระองค์ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ที่แสดงออกถึงคติเรื่องพระโพธิสัตว์นี้อย่างชัดเจนที่สุด ตั้งแต่ตอนขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ได้บำเพ็ญตนอย่างเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ใคก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ เช่น สร้างพระไตรปิฎก สร้างและปฏิสังขรณ์วัด บวชพระภิกษุ ถวายจตุปัจจัยแก่พระภิกษุสามเณร จัดให้มีเทศน์ในวันพระและวันพิเศษในทางศาสนา ทรงปลดปล่อยนักโทษที่ถึงแก่ความตาย ปลดปล่อยสัตว์ต่าง ๆ แจกทานแก่ราษฎร สงเคราะห์บุตรภรรยาญาติพี่น้องยาวไพบร และบางครั้งไคส่งข้าไปช่วยเหลือคนอดโศในเมืองจีน² จากบันทึกความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ๆ ทำให้เชื่อว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์ โดยเฉพาะการที่ทรงพระราชทานกรมหมื่นอัปสรสุภาเทพ และพระองค์เจ้าลักษณะนาคคุณ แก่พระสงฆ์มาขอ³ เพื่อแสดงว่าพระองค์สามารถสลະลูกไค ในทำนองเดียวกันกับพระเวสสันดรสลະกันหา ซาลี ไคแก่ชูชก⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงวิจารณ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เพราะทรงฟังเรื่องราวใน

1. สมเด็จพระวันรัตวัดพระเชตุพน, สังคีตยวงศ์, หน้า 424.
2. หองสมควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1188 (พ.ศ. 2363) เลขที่ 17, ว่าด้วยเรื่องพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อกอนเสวยราชย์.
3. จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี..., หน้า 16.
4. ความเชื่อในเรื่องชาดกโดยเฉพาะ เวสสันดรชาดกนี้จะเห็นไคจากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างสำเภาวัดยานนาวาขึ้น และไคจารึกณังสำเภาด้วยเรื่องพระเวสสันดรชาดก

โบราณนิทานชาดกมาก จึงทรงพระราชดำริที่จะปฏิบัติให้เหมือนพระโพธิสัตว์ที่พระราชทานอภัยให้แก่สัตว์ในป่า นกบินอยู่บนฟ้า และปลาในน้ำ ทั้งสิ้น ไม่ให้ใครทำอันตรายเลย ¹

3. ความวิปริตของธรรมชาติ

พระมหากษัตริย์ไทยเป็นผู้ที่ประกอบด้วยบุญบารมี เพราะในสังคมไทย เชื่อกันเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดคงได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น การเกิดมาเป็นพระมหากษัตริย์ย่อมแสดงว่าเป็นผู้ทำบุญมามาก ประชาชนจึงให้ความเคารพยำเกรง สิ่งมหัศจรรย์ทั้งหลาย เช่น แผ่นดินไหว ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร เป็นปรากฏการณ์ที่โชชิบายถึงบุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ² ในทางตรงข้าม ถ้าเกิดความวิปริต เช่น ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดโรคภัย ข้าวยากหมากแพง ประชาชนจะเพ่งเล็งผู้นำของตนว่าไม่อยู่ในธรรม จึงจำเป็นที่พระมหากษัตริย์จะต้องบำเพ็ญกุศลอยู่เสมอ เพื่อแสดงว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข เมื่อเกิดเหตุร้ายแรงขึ้นภายในพระราชอาณาจักร พระมหากษัตริย์จะใช้วิธีการทางศาสนาเพื่อแสดงให้เห็นว่า พระองค์ประกอบด้วยธรรมมากยิ่งขึ้น จะพบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 2 พ.ศ. 2363 เกิดอหิวาตกโรคอย่างรุนแรง ผู้คนตายกันมากถึง 30,000 กว่าคน

1. "ตำนานภาพนี้อกรบางอย่าง" ในลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 5, (พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515).

2. ศคหยาเหตุความพิสดารของกรมหลวง

หน้า 43.

"พระสงฆ์ต้องหนีออกจากวัด คฤหัสถ์ต้องหนีออกจากบ้าน" ¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-
 หลานภาลัย ทรงประกอบพระราชพิธีอาพาธพินาศ และทำการ "สังคายนาบทสวดมนต์" ใน
 เวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหลานภาลัยทรงทรงรักษาอุโบสถศีล พร้อมทั้ง
 พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการต้องรักษาศีล ทำบุญให้ทาน ² เช่นเกี่ยวกับการเกิด
 อหิวาตกโรคซึ่งระบาดใหญ่ในปี พ.ศ. 2392 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 รักษาศีลและบริจาคพระราชทรัพย์เป็นจำนวนมากเพื่อซื้อสัตว์มาปล่อย ³ ปราบปรามการฉ้อ
 ราษฎร์อื่น ๆ เช่น ปริมาณน้ำฝน ความแห้งแล้งหรืออุ้มสมบุญ เป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์
 ที่จะต้องทำพิธีขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล เพื่อให้เพียงพอสำหรับการทำเกษตรกรรม ⁴

1. เรื่องเดียวกัน, หน้า 409.

2. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 73-76.

3. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 3 เล่ม 2, หน้า 146-147. อ้างถึงใน
มรว. อคิน รพีพัฒน์, สังกมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์: พ.ศ. 2325-2416, (พระนคร:
โรงพิมพ์พิมพ์แฉก, 2521), หน้า 73-76.

4. ห้องสมุดควชิรญาณ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2, ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ 7,
คำอธิบายฐานขอน้ำฝน.

ดังนั้น พระมหากษัตริย์จึงจำเป็นต้องอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเพื่อแสดงว่า ทรงเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม ซึ่งมักจะแสดงออกมา 3 ลักษณะ คือ การอุปถัมภ์ศาสนาธรรม เช่น การสังคายนาพระไตรปิฎก ในพ.ศ. 2331 ศาสนมุกคโดยให้การบำรุงพระภิกษุสามเณร และศาสนวัตถุโดยการสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม อุทิศที่ดินและแรงงานให้เป็นผลประโยชน์ บำรุงวัด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อาจสรุปได้ว่า การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2394 เป็นผล
 เนื่องจากความจำเป็นในการจัดตั้งสถาบันพระพุทธศาสนาขึ้นมาใหม่ ประกอบกับอิทธิพลจาก
 ปัจจัยในด้านเศรษฐกิจ และแรงผลักดันของคริสตศาสนานิกายโปรเตสแตนต์ที่ได้เข้ามาในสมัย
 รัชกาลที่ 3 มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้นนอกเหนือไปจากแนวความคิดและคติความเชื่อที่ได้
 รับการถ่ายทอดกันมาแต่เดิม เช่น ความเชื่อในเรื่องกรรม ผลของกรรม พระพุทธศาสนา
 5,000 ปี. ปัจจุบันทรชน และพระศรีอารย

ลักษณะการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ มีข้อน่าสังเกตคือ พระมหา-
 กษัตริย์จะเป็นผู้ริเริ่มและเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เป็นเพราะหลักธรรมบางประการ
 ในพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อพระมหากษัตริย์ และความจำเป็นที่พระมหากษัตริย์จะต้องแสดง
 พระองค์เป็นผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมดังกล่าว ซึ่งเชื่อกันว่ามีผลต่อสภาพความเป็นอยู่ของราษฎร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย